

Olivecrona och samtiden

Av Anders Kjellström

I början av 1980-talet fick jag av en äldre kollega höra att den store rättsfilosofen och förre dekanen vid den juridiska fakulteten i Lund, Karl Olivecrona, hade ett skumt förflutet. Han skulle någon gång under kriget aktivt propagerat för tyskarna och skrivit böcker där han hoppats på en tysk seger. Nyfiken som man är gick jag till Olivecronas officiella bibliografi och letade. Förgäves gick jag igenom alla krigsåren och hela trettioåret utan att finna några sådana skrifter. Jag rådfrågade då bibliotekarien på fakultetens bibliotek och denne uppgav att allt sådant som berört detta känsliga ämne hade *rensats ut efter kriget*. Olivecrona hade själv sett till detta, han hade dessutom tömt alla antikvariat och bokhandlare på sina pro-tyska skrifter.

O.K. tänkte jag. Här på fakultetens bibliotek kan han väl ha rensat ut, men han kan väl knappast ha lyckats med det på universitetsbiblioteket. Jag gav mig iväg för att söka där. I det officiella registret fanns ingenting och jag började misströsta. Jag vände mig till en av UB:s bibliotekarier med mina problem och då började det att röra på sig. Vi gick till svensk bokförteckning för 1940 och där fann vi att Karl Olivecrona år 1940 på Gleerups förlag utgivit skriften »England eller Tyskland« och under år 1941. »Europa och Amerika«. Skrifterna var på ett femtiotal sidor vardera och jag kopierade omedelbart två exemplar av varje, ett till mig själv och ett till fakultetens bibliotek.

Vad är det då för tankegångar som Olivecrona för fram i skrifterna? Den första boken kan sägas vara en genomgång av Englands respektive Tysklands möjligheter att ta ledningen och styra Europa. England hade sin chans efter första världskriget, men missade möjligheten att skapa ordning och disciplin i Europa. I Olivecronas något naiva språkdräkt lyder det på följande sätt. »Om en lärare icke förmår hålla ordning i klassen, så låter man honom icke urskulda sig med att det finns bråkiga pojkar. Det är just därför att det finns bråkiga pojkar, som han måste ha förmåga att upprätthålla disciplinen« (1940:1, s 8-9). Och några rader längre ner konklusionen, »England har obestridligen icke förmått använda sin makt så, att kontinentens folk erhållit ens ett minimum av trygghet« (1940:1, s 9).

Hur står då Tyskland sig vid en jämförelse? Jo, Tyskland är på väg att erövra sin plats i solen och darra månede de som sätter sig däremot. »Ur erfarenheten borde man emellertid också ha dragit den lärdom, att kontinentens största folk, ett utomordentligt begåvat och kraftfullt åttiomiljnersfolk, icke kan hållas nere. Det kommer för eller senare att återtaga sin plats som den mäktigaste nationen i vår del av världen, och detta kommer förvisso icke att ske utan våldsamma slitningar. De kringliggande mindre folken – inklusive det engelska – få då åter dyrt betala sådana tillfälliga fördelar som de vunnit under den starkares svaghetstillstånd.« (1940:1, s 22)

Vilken ordning skulle då Tyskland bygga upp i Europa och vilken skillnad skulle föreligga mellan en engelsk och en tysk hegemoni? Jo, nu skulle makten i hela Europa centraliseras till en nationalstat och detta skulle ersätta den engelska balanspolitiken, eller med Olivecronas egna ord, »I rak motsättning till den engelska söndringspolitiken proklamerar nu konsolideringen av Europa under tysk ledning. Mot principen att makterna på kontinenten skola bilda grupper som balansera varandra ställes principen om enhet kring Tyskland som samlande makt.« (1940:1, s 31)

Skulle då inte detta leda till en förtyskning av hela Europa och en undergång för andra stater och folk? Nej då. Inte alls. Enligt Olivecrona kämpar nämligen Tyskland altruistiskt för Europas framtid och mot slutet av skriften konstaterar han följande, »Då förstär man, att det tyska folket under hårda offer av skilda slag utför något som är nödvändigt ej blott för dess egen utan för hela Europas skull.« (1940:1, s 47)

Socialism, liberalism, fascism och andra politiska ideologier, har då de ingenting med kriget att göra? Nej, egentligen inte alls. Det är bara krusningar på ytan. Denna tanke var inte ovanlig i Sverige under mellankrigstiden. Den byggde på Uppsalaprofessorn Johan Rudolf Kjelléns uttolkningar av den s.k. geopolitiken, och fanns som element i det konservativa idégodset. I Olivecronas tappning blir denna idé fullständigt förödande, »Kanske blir det lättare att öppna ögonen om man gör klart för sig, att ideologierna äro någonting sekundärt. Folket och geografin är viktigare. Ideologierna är betingade av rådande förhållanden och visa alltid en tendens att förändras med dem.« (1940:1, s 46)

Vad skulle då småstater som Sverige, Norge och Danmark göra? Jo, naturligtvis sluta upp omkring Tyskland. »Vad som behövs för enheten är närmast en fast gruppering av de små och medelstora staterna kring Tyskland.« (1940:1, s 40) Vad skulle detta i så innebära för småstaterna i allmänhet och för Sverige i synnerhet? Jo, ingenting negativt utan på sikt enbart fördelar. »Det synes mig vara huvudlöst att anta, att allt som gör livet värt att leva i vårt härliga land skulle försvinna därför att hegemonin övergår från England till Tyskland. Det gäller här att se längre än till krigets fasor. Man måste se

till den framtid som följer efter dem. För visso är det högt begåvade, kraftfulla tyska folket med sin gamla kultur icke mindre skickat än det engelska att handhava ledningen i Europa.» (1940:1, s 7)

Olivecronas teser fick naturligtvis inte stå oemotsagda i det svenska samhället. Redan 1941 gick Ingemar Hedenius till motangrepp. I sin uppgörelse med Uppsalaskolan »Om rätt och moral« från 1941 gör han dels upp med Olivecronas rättsfilosofiska idéer och även med dess politiska konsekvenser. Hedenius' värdering av Olivecrona är inte nådig. Hedenius skriver följande, »Hos en propagandist av Olivecronas typ är det också det rent intellektuella inskränktheten som är det karaktäristiska: utan att inse de ekonomiska konsekvenserna för Europas folk och allt vad därmed sammanhänger, utan att ha förstånd på kulturskövlingen och dess innebörd, försöker han, med hjälp av abstrakta resonemang, tänka ut, att viss nyordning skulle trygga freden i vår världsdal.« (Hedenius, s 156)

Trots denna svidande kritik fortsätter Olivecrona med att utveckla sina tankar. År 1941 publicerar han en ny skrift, nu med titeln »Europa eller Amerika«. Tankegången i denna är densamma. Europa måste för sin egen skull enas under Tyskland, detta är enda möjligheten för att förhindra nya inbördeskrig mellan de europeiska staterna. Vad skulle då bli konsekvensen om inte denna enhet inte kom till stånd? I denna nya skrift går Olivecrona ett stycke längre och ser det hela i ett nytt perspektiv, nämligen det mellan Europa och övriga världsdelar. Han menar att Europa skulle vara slut som kolonialmakt och att andra, icke-europeiska makter, skulle ta över. »I en omvärld som marscherar framåt duger det helt enkelt inte längre för de europeiska folken att fortsätta att massakrera varandra. Följden därav kunde mycket väl bli, att kontrollen över utomeuropeiska råvarukällor, som behövs för att komplettera de ganska begränsade egna tillgångarna för Europas 370 miljoner inneånare, glider över i andra händer.« (1941)

När blev då Olivecrona roddare, d.v.s. när lämnade han den sjunkande Nazi-skutan? Det skulle dröja. I en diskussion i studenttidningen Lundagård i Lund kom en avbön i november 1944. Han anklagar där sig själv, dels för att han inte tagit upp de olika ideologierna bakom de krigförande makterna och menar dels att hans syfte med de bägge böckerna enbart varit till för att upprätthålla freden på sikt och undvika upprepade europeiska inbördeskrig. Han skriver i avbönen, »För att lösa de europeiska inbördeskrigens problem – och det var det spörsmålet som då framförallt sysselsatte mig – behövdes en europeisk organisation. För att lösa världskrigets problem behövs en världsorganisation. Mina åsikter om vad en sådan organisation skulle förutsätta framgå om man drar ut konsekvenserna av mitt arbete *Lagen och Staten*.« (Lundagård)

Nå är det någonting att bråka om att en svensk professor hade sin värld-

bild präglad av Hobbes, drog protyska konsekvenser av detta och sedan rodde tillbaka. Han var ju inte ensam om detta, han hade många liknande kolleger. Egentligen skulle det hela kunna glömmas om inte Olivecronas idéer levt vidare på det sätt som de har ända in i våra dagar. Olivecrona själv upphöjdes till dekan för Lundafakulteten under åren 1951-58 och idag nämner ingen ett ord om hans förflutna.

Men om vi tittar på hans avbön så har han verkligen rätt i det att de teser han för fram i »Om lagen och staten« överensstämmer med de åsikter han framförde i de skrifter vi sett på. Hans politiska åsikter är bara en konsekvens av hans rättsfilosofiska övertygelse. Var är exempelvis skillnaden mellan teserna i de protyska skrifterna och följande från »Om lagen och staten«. »En ny anda måste då komma att födas. Liksom man lärt sig, att individer och klasser måste underordna sina intressen under det gemensamma bästa om de skola kunna leva ifred, så kommer man att förstå, att nationer måste underordna sig det gemensamma europeiska bästa.« (1940:2 s 198)

Denna bok kom länge att vara grundboken för studenter i rättsfilosofi i Sverige. Den byttes under 1960-talet mot en ny bok av Olivecrona. Den nya boken »Rättsordningen« är för närvarande kurslitteratur i Allmän rättslära i Sverige. I förordet till denna säger Olivecrona att hans utgångspunkt när han skrev den var att bara revidera »Om lagen och staten«, men att projektet växte ut och en ny bok växte fram och att titeln därmed således förändrades. Hur förhåller det sig då när det gäller de grundläggande tankegångarna? Jo, om denna relation säger Olivecrona själv i förordet, »Jag har inte funnit någon anledning att gå ifrån själva huvudtankarna i det äldre arbetet.« (1976, s 5)

Detta påstående stämmer. När man idag läser »Rättsordningen« slås man av likheterna mellan åsikterna.

I avsnittet om statens natur återkommer här de grundläggande åsikter som präglade Olivecronas tänkande under åren 1940-41 och som han vidhöll hela livet. Det är tanken att staten eller en större organisation skall monopolisera våldet för att förhindra anarki, kriser och krig. Staten skall inom sina gränser monopolisera våldet under sig, precis som Tyskland skulle monopolisera våldet i Europa för att förhindra ett europeiskt inbördeskrig.

Följande tvingas alltså generation efter generation av svenska jurister att lära sig, »Monopoliseringen av vapenmakten och därmed medlen att utöva våld i större skala är överhuvudtaget en förutsättning för ett ordnat samhällsliv och en högre kultur.« Några rader längre fram skriver han det hela lite mer poetiskt, »Liksom naturen skyr tomrummet, skyr det mänskliga samhället det oreglerade våldet. Men sättet att komma ifrån det oreglerade våldet är icke att avskaffa allt våld, vilket är ogörligt. Det är istället att effektivt reservera medlen att utöva våld i större skala för en av regler styrd organisation. Denna organisation är just staten.« (1976, s 264)

Vi har sett vilka konsekvenser dessa idéer fick 1940-41. Vilken våldsmakt står imorgon på tur att legitimeras av svenska jurister som sitter där med Olivecronas ideologiska bagage i bakhuvudet?

KÄLLOR

Hedenius, Ingemar: Om rätt och moral. Stockholm 1941. (Cit. Hedenius)
Lundagård nr. 11, 1944 (Cit. Lundagård)
Olivecrona, Karl: England eller Tyskland. Lund 1940 (cit. 1940:1)
Olivecrona, Karl: Om lagen och staten. Lund 1940 (Ci. 1940:2)
Olivecrona, Karl: Europa och Amerika. Lund 1941 (Cit. 1941)
Olivecrona, Karl: Rättsordningen. Andra upplagen. Lund 1976 (Cit. 1976)

FORFATTEROPLYSNINGER

Anders Kjellström, högskolelektor, Juridiska Institutionen, Box 1165, S-221 05 Lund.

Fra kvinners rett til kvinnerett*

Av Tove Stang Dahl

1. Innledning

Å sikre kvinners rett i loven på linje med menns, har vært et prioritert område i den offentlige politikk i de siste 10-15 år. Den ene lovbestemmelse etter den andre er blitt renset for kjønnsdiskriminerende innhold eller ordlyd, og alminnelige likestillingslover er vedtatt. Noe av dette har hatt rent redaksjonell effekt, annet har fått betydning for eldgamle utslag av mannens fortrinnsrett, og atter annet har ført til vesentlige materielle omfordelinger.

Jeg tror f.eks. få nordmenn ennå aner rekkevidden av endringene i den nye navneloven som ble gjort i 1979, som med et pennestrøk opphever mannens rett og fortrinn til å gi hustruen og slekten navn. Den patri-lineære navnetradisjon har ikke lenger hjemmel i norsk lov; ektefeller velger fritt for seg selv, og dersom de ikke melder fra om hvilket etternavn de ønsker for sitt barn, får det nå morens. Vi kan foreløpig bare ane hva slike endringer vil bety for kjønnes identitet og menneskenes selvoppfatning over tid.

Enda større omveltning, i alle fall på landsbygda, har den nye odelsloven av 1974 ført med seg, ved å gi lik plass i odelsrekken til jente og gutt. Den eldgamle fortrinnsrett til landets jord for slektens menn, er brutt til fordel for en kjønnsnøytral førstefødselsrett. Det er ingen lov som diskuteres med slikt engasjement, ja lidenskap, på de norske bygder i dag, og som i en overgangstid fører til sterkt press mot jentene i familien og søskenflokket i retning av å oppgi sin rett til fordel for tradisjonen - dvs. brødrene.

Sammen med en rekke andre reformer har slike tiltak langt på vei gitt oss et avkjønnet lovverk. Bare i meget få tilfeller spiller kjønn formelt sett en rolle i tildelingen av rettigheter og plikter; i hovedsak dreier det seg om rettigheter i forbindelse med graviditet og fødsel, om verneplikten, og i Norge om morens

*) Forelesning ved Københavns Universitet i anledning mottakelsen av graden dr. juris h.c. 21. november 1986.